

ebben - hiszen éppen a szeperációs szerepfelfogás, no meg a vérségi vonatkozások miatt azt gondoljuk, hogy túl sokat tudunk már róla. **Pedig nem!**

BULÁNYI GYÖRGY

KÖZOKTATÁSUNK LEGYEN KÖZNEVELÉS IS!

Bár félszázada már, hogy iskoláink államosítása folytán középiskolai tanári pályafutásomnak vége szakadt, mégis hadd használjam itt és most a nekem annyira kedves megszólítást:

Kedves Kolleginák és Kollégák!

Előljáróban meg kell mondanom, hogy a következő órában elhangzó mondanivalóimnak forrása a Bokor Bázisközösség. Amit az elmúlt félszázadban közösségeinkben megláttunk, annak adom itt szerény summáját. Előadásom célja érveket szolgáltatni amellet, hogy ha heti 30 órában vehetjük igénybe a tanulókat, akkor a közismeretek elégedjenek meg heti 28 órával, heti két órának pedig kifejezetten az legyen a rendeltetése, amit közel másfél százada Arany János így fogalmazott meg Tisza Domokos nevű tanítványa számára:

*Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben,
Ember lenni mindég, minden körülményben.
(Domokos napra)*

„Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de lelkének kárát vallja” (Mk 8,36) – mondta Arany előtt, közel kétezer évvel Jézus. „Az egész világ” jelezze e mondatban a maguknak egyre több és több időt igénylő különféle közismereteket, a károsodástól megóvandó „lélek” pedig az említett *emberséget*. Mind a két idézetnek az volna a szerepe előadásomban, hogy igazolják velük egy tételt: **a közoktatásnak nemcsak az a feladata, hogy közismeretekre tanítson, hanem az is, hogy rendeltetésüket betöltő, s ennek következtében önmagukban kiegyensúlyozott, környezetüknek hasznos embereket neveljen.** Alighanem közhelynek számít a megállapítás, hogy a közoktatásnak köznevelésnek is kell lennie. Annak érdekében szólok, hogy e közhely ne csak elvárás, hanem valóság is legyen társadalmunkban, legalábbis a lehetséges mértékben.

Az ember s az emberekből álló társadalom boldogsága alapvetően azon fordul, hogy az ember rendeltetészerűen használja-e fel életét. A nem rendeltetészerű használatnak az ember és a társadalom életét tönkretévő következményei vannak. Ezért aztán embernek és emberi társadalomnak aligha van fontosabb feladata, minthogy megtanítsa a maga után következő nemzedéket, mi módon használja életét gyermek-korában is és még inkább később, amikor felnővén majd elsődlegesen maga alakítja életét.

Gondolkodás- és viselkedéstannak is nevezhetjük azt a tárgyat, amely ezt a célt hivatott szolgálni.

A. Köznevelés-történetünk

A társadalmak ismerik a munkamegosztás elvét és gyakorlatát. Nem mindenki végez mindenféle feladatot. Felmerül a kérdés: kinek, kiknek kell végezniük azt a feladatot, amelyre az előzőekben rámutattunk? Mivel nem e mostani kérdésfelvetésünkkel kezdődik az emberi történelem, ezért mindenekelőtt megpróbálok feleletet kapni kérdéseinkre az emberiség múltjától. Egymást követő kultúrkörökben él emberi nemünk. Mi is – a kérdést feltevők, azaz a mi nemzedékünk – egy adott kultúrkörön belül élünk. A magunk kultúrkörét ismerjük viszonylag legjobban, ezért a mienkétől kérünk választ kérdéseinkre. Kultúrkörünkben megkülönböztetek problémánk szempontjából – három fázist. Közoktatás előtti, felvilágosodás előtti és felvilágosodás utáni.

1. A közoktatás előtti korban

Az első, a kezdeti fázisban a feladat alapvetően a családot illeti, a szülőket s a gyermekkel együtt élő nagyszülőket, idősebb testvéreket. Hogyan kell gondolkodni, viselkedni, emberhez méltó életet élni, ezt mindmáig elsősorban a családon belül tanuljuk meg. Az élet legelső éveiben egyértelműen az anya nevelő szerepe a dominánsabb. A lányok esetében talán a későbbi években sem áll be e tekintetben változás, a fiúk esetében viszont az évek múltával az apa szerepe, legalábbis a múltban, megnövekedett annak folytán, hogy fokozatosan bevonta fiát a férfimunkákba. De akármilyen jelentős is a család nevelő szerepe a gyermek életében, ez a szerep sohasem volt kizárólagos, hiszen a családok nem önmagukban, hanem kisebb vagy nagyobb (falu)közösségekben éltek, s élnek valamiféle családon túli egységekben ma is. E közösségek viselkedési normáit a falu ösztársadalma örökölte és alakította, mégpedig egy mindenkori vezető, ill. vezetői testület jelenléte és szerepe mellett.

Kezdetben alighanem differenciálatlan egységben irányítja a közösség életét egyetlen személy – a papkirály, aki törzsfőnök és varázsló is egy személyben. Mind a temporális, mind a szakrális ügyekben a közösség szentnek tudott hagyományaiba ágyazott, homogén és ellentmondásmentes irányításra törekszik e szakrálisnak is tekintett személy – az emberhez méltó viselkedésre nevelés tárgyában. Felelősség terheli őt a közösség és az azt alkotó egyedek életéért; azért, hogy se testük, se lelkük ne szenvedjen kárt. Ebben a legelső, közoktatás előtti nevezett fázisban is feladatot kap már tehát a család kétségtelenül elsődleges szerepe mellett a gyermek nevelésében a családon túli társadalom is.

Felmerülhet a kérdés, milyen arányban tárgya a ráhatásnak ebben az első fázisban – akár a családon

belül, akár azon kívül – a szakismeret, és milyen arányban az emberségre nevelés. Úgy gondolom, hogy e kezdeti korszakban ez a két tényező is differenciálatlan egységben élt. A fennmaradni, az életben maradni tudásnak legalább annyira feltétele volt az együttélési normákhoz ragaszkodás, mint pl. a szántani-vetni tudás szakismerete. A helytállás. mondjuk az aratásban, egyaránt megkívánta a szakértelmet is, s az emberségtől függő kitartást is. Még kézi erővel arató, velem kortárs parasztember oktatta fiát az ilyen aratáshoz szükséges kitartani tudásra ezekkel a szavakkal: „Megdöglenni lehet, de rongy embernek lenni nem lehet”. **Könnyebb volt megtanulni az aratás hogyanját, mint kitartani tudni a munkában hajnaltól napáldozatig.** Talán a közmondások ily szempontú vizsgálata ennél több fényt is deríthetne kérdésünkre. Melyik közmondásfajta a bőségesebb? A szakismeretekre vonatkozó, pl. „Amit nem tanult meg Jancsi, nem tudja majd János”? Vagy az erkölcsi magatartásra vonatkozó, pl. „A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát”? – O. Nagy Gábor *Mi fán terem?* című könyve e tekintetben is adhat eligazítást.

2. A felvilágosodás előtti korban

A kultúrkörök következő fázisát a szakosodás teremti meg. A szakosodás egyik s talán legalapvetőbb szempontjára utal – saját maga rovására Arany János *Vásárban* c. költeményének néhány sora. Idézem:

... mint rég ezelőtt,
Mikor én is „markot hajtani” kezdtem,
S nem sikerült, bárhogy s mint igyekeztem.
Így – vézna, ügyetlen testi dologra –
Atdam fejem a bölcs tudományokra.
Barázda helyébe’ szántván sorokat...

Ha kezdetben a papkirály felelős a közösség javáért, a szakosodás beindultával a fegyverforgatásra alkalmas személyből lesz a király, s az erre alkalmatlan – mert sánta, vak, vagy másként fogyatékos – személyből lesz a táltos, a sámán stb., akárhogyan is nevezték azt a személyt, aki nem a kard forgatáshoz szükséges ismeretek hordozója lesz, hanem olyan ismereteké, amelyeknek megszerzésére, tárolására a kardot forgatóknak idejük is, érzékük is kevesebb. E fogyatékos személy lesz avatott ismerője mindenekelőtt a transzcendens világnak. Tudni fogja, miként lehet biztosítani a törzs istenének jóindulatát akár csaták előtt, akár az év egész folyamán bor, búza s a jószág vagy éppen az ember termékenysége dolgában. Őrzik napjainkig ennek a szerepkörnek az emlékét regösénekeink:

Adjon az Úristen ennek a gazdának
Egy kis ólat, egy nagy disznót,
Alá meg száz malacot...

és így tovább.

A sámán, a táltos a ló- vagy akárminő egyéb áldozatokkal s az azok során mondott imádságaival őse és indítója lesz a későbbi egyetemek első fakultásának,

a teológiaiainak. Tisztéhez tartozik a kollektív emlékezet ápolása is, a törzs hadi győzelmeinek megéneklése, s az elődök idejében szerzett énekek akár írást nem is ismerő tárolása, őrzése. Mindezzel őse lesz a bölcsészeti fakultásnak. De az ő feladatkörébe tartozik a hadműveletek során kapott sérülések orvoslása, s egyáltalán a természet patikájának minél alaposabb ismerete gyógyító szerepének szolgálatában: A törzs szent embereként az ő dolga kézzeljárásával, gyógyszereivel ősvé lenni az orvostudományi fakultásnak is. Talán még a jogtudományinak is. mert elsősorban az ő emlékezte őrzi azokat a szokásokat, amelyek bármely társadalom folyamatosan alakuló jogrendjének alapjait képezik.

A kultúrkörök e második, felvilágosodás előtti szakaszában a király teljes bizalmát élvező papság egyedüli és kizárólagos felelőse mindazon ismeretek tárolásának és az ismeretek továbbadásának, amelyek csak ezen írástudó rétegnek a közvetítésével hagyományozódnak át a következő nemzedékekre. A közoktatás a legalacsonyabb szinttől a legfelsőig – egyházi belügy: a plébániai iskolától kezdve az egyetemekig bezárólag. Az egyház tehát világnézetileg meghatározó tényezője az egymásra következő nemzedékek családon túli nevelődésének. Ezt a meghatározó szerepet az egyházaktól csak az eretnek mozgalmak szeretnék elvitatni, de esetleges sikerük mit sem változtathat az egyházak kizárólagos szerepén. Legfeljebb intenzívebbé teszi az egyházak közoktatási munkáját a felekezés következtében előálló konkurencia a különböző egyházak iskolái között.

3. A felvilágosodást követő korban

A harmadik, a felvilágosodás utáni fázis az, amelyben élünk, s amelyben vitatjuk, hogy szükség van-e az iskolákban a köz- és szakismereteket közlés mellett még valami egyébre is. Az imént adott történeti áttekintéssel jelezni kívántam, hogy a miénket megelőző századokban a mi jelen gondunk nem volt. gond. Nem, mert az iskolák egyházi iskolák voltak, s az egyházak a maguk világnézetébe ágyazottan igyekeztek átadni a szakismereteket. Kultúrkörünkön belül a felvilágosodás az egyház iránti bizalmatlanságból született meg. Elutasította a vallások monopolhelyzetét, létrehozta az állami iskolát, s a felvilágosodott államhatalom felügyeleti jogot vívott ki magának a nem-állami, hanem magának (école privée) nevezett iskolák felett; az egyháziak felett is. E harmadik fázisban előbb vagy utóbb kiszorul az állami iskolákból a hitoktatás, s ezen keresztül az egyházak, a vallás világnézeti hatásgyakorlása. Ebben az új helyzetben nagyjából az alábbi változatokkal találkozunk:

a) kötelező hitoktatás az állami iskolákban is (pl. nálunk 1948-ig)

b) fakultatív hitoktatás az állami iskolákban a hitoktatást igénylők számára (pl. nálunk „papíron” 1948 után)

c) teljes kiszorulás az állami iskolából (Franciaországban pl., ahol a szerda iskolai szünnap, s e napon az egyházak rendelkezésére állnak – az iskola épületén kívül – a hitoktatást igénylő gyermekek

d) választani kell hitoktatásra vagy etikaoktatásra járás között (pl. Németországban)

e) kötelező minden tanuló számára az etikaoktatásra járás (Németország Brandenburg tartományában, azaz a volt Kelet-Németországban).

A b) és c) változat az államhatalom világnézeti érdektelenségét példázza. Az a) változat belesimul a felvilágosodás előtti múltba. A d) és e) változatban az államhatalom saját felelősséget érez a tanulók világnézeti nevelését illetően: hajlandó megosztani ezt a felelősséget az egyházakkal a d) változat, s az iskolán belül nem hajlandó ily megosztásra az e) változat.

B. A jelen feladatai

1. Mi tehető kötelezővé?

Magam az e) változatot képviselem. Ez az e) változat nem jelent semmiféle monopóliumot a mindenkori államhatalom számára. Azért nem, mert jogállamban minden állampolgárnak joga van elköteleződni egy neki tetsző világnézethez valló társaság mellett. Legyen ez a világnézet – istenhívő, istenelutasító, vagy agnosztikus. Mivel az iskola az állampolgárok adójából épül, az állampolgárok dönthetnek arról, hogy a fent említett társaságok a maguk propagandatevékenységére (hitoktatásukra) igénybe vehetik-e az iskolaépületet, vagy sem. Egyet nem kívánhatnak meg jogállamban az állampolgárok: minden iskolának legyen kötelessége tanulni olyan hittant, amilyent nem akar tanulni. A rákényszerítés mellett nem lehet érv, hogy hiányos marad a tanuló általános műveltsége, s nem fogja érteni tudni kultúrkörünk múltjának s jelenének (vallási tárgyú) műalkotásait. Ez azért nem érv, mert az iskolai oktatásnak módja van ezeket az ismereteket – éppen a *gondolkodás- és viselkedéstan* tárgy révén – felekezetek fölötti tálatásban közölni a tanulókkal.

Jogállamban nem lehet kötelezővé tenni semelyik világnézeti opció iskolai oktatását: az ateizmusét sem, az agnoszticizmusét sem, a teizmusét sem, s ez utóbbin belül az adott állam többségi vallását sem, vallásait sem (pl. kötelező zsidó hittan lehet, kötelező metodista hittan nem lehet, mert csak a történetinek minősített felekezeteknek van joguk az iskolai hitoktatáshoz). Ugyanakkor jogállamban bűnös felelőtlenység nem biztosítani, hogy a tanulók tudomásul vehessék azt, ami a köz- és szakismereteken innen és túl szükséges a harmonikus személyi élethez és a társadalom megnyugtató rendjéhez. Másképpen és talán egyszerűbben fogalmazva: két magatartást gondolok megengedhetetlennek:

a felekezeti oktatás kötelezővé tevését,

a közismereteken túli, (egyszerű megjelöléssel:) etikai oktatás kötelezővé nem tevését.

2. Demokrácia és arany szabály

A fenti két magatartásból az elsőt talán nem kell megérvelnem. Kötelezni valakit annak a megtanulására, megvallására is esetleg, amit nem tart igaznak, sérti az emberi méltóságot. Emberhez nem méltó, szabadságtipró, diktatórikus magatartásnak minősülne az ilyen magatartás, ha egyszer az emberi méltóság, a szabadság, valamint a diktatúra fogalmát kizáró *demokrácia* – korunk meg nem kérdőjelezett értékei közé tartoznak. Ha viszont közismereteken túli anyagot közlünk a tanulókkal, akkor a fenti tartalmak érték-voltának is, társadalmi elfogadottságának is nyilvánvalóvá kell válnia számukra. A fenti két állítás másodikát kell szemügyre vennem, s közelebről meghatároznom, mit is tartalmaznak a *köz-, ill. szakismereteken túlinak-inneninek mondott ismeretek*. Egyetlen szóval is válaszolhatok. Azt, amivel a filozófia foglalkozik.

Szabad-e megterhelni a tanulókat egy ilyen anyaggal? Azt gondolom, hogy kötelességünk. Miért? Azért, hogy kevésbé manipulálható legyen az emberi személy és azok összessége, a társadalom. Az ismeretekkel rendelkező ember kevésbé ejthető át. A filozófiai ismeretekkel rendelkező ember kevésbé megtéveszthető – akár mások, akár önmaga által. Az úgynevezett világnézeti tárgyak (irodalom, történelem) szolgálnának elsősorban emberségünk kifejlesztésére. De megtapasztalhattuk bőségesen, hogy a diktatúrákban éppen ezek a tárgyak lesznek elsődleges eszközei a megtévesztésnek. „S mese ellen minden káros” énekelte Ady (*A mesebeli János*). Mondok két példát rá.

1939-ben Hitler Németországában járva egy viccet engedélyeztem magamnak a rendszer rovására. Egy fiatalember ilyen módon tett helyre: Mondhat, amit akar, de azt meg kell tudnia becsülni, amit Hitler tesz saját népéért. 1949-ben Debrecenben az egyik koalíciós párt értelmiségi csoportjában szó esik arról, hogy az ávosok az elepi juhistaállókba kvártélyozzák a kulákokat, s egy egyetemi magántanár erre így reflektál: „Ha lecsapolnak egy mocsarat, ki törődik a békákkal?” *Kell egy tantárgy, amelyben a tanulóknak adott anyag alapján tudomásul kell venniük, hogy soha és semmi körülmény esetén sem lehet megengedett dolog a német népet szolgálni valakiket Auschwitzba, vagy a magyar népet szolgálni valakiket Elepre szállítás fejében.*

E két példa jelezze a tárgy legfőbb summáját, az emberiség és az emberség arany szabályát, amely az összes kultúrákban és minden vallásban is fellelhető: **NE TEDD A MÁSIKNAK, AMIT NEM KÍVÁNSZ MAGADNAK! A bevezetendő tárgy nem értéksemleges.** Az iskola szent hely, nem értéksemleges, hanem értéket szolgáló. A matematikaórán sem az történik, hogy a tanár közli a tanulókkal, hogy van olyan tétel, hogy $2 + 2 = 4$, meg olyan tétel is van, hogy $2 + 2 = 5$. S ezután rábízta a tanulókra, hogy ki-ki válassza ezek közül a neki megfelelőt. A tanár igazolja az egyik tételt, cáfolja a másik tételt. Nyilvánvalóvá teszi, hogy

miért felel meg a valóságnak az egyik állítás, miért nem felel meg a valóságnak a másik állítás. Miért igaz az egyik. Miért téves a másik. Az igaz – az érték, s a téves (s esetleg: hazug) – a nem-érték. A matematikatanár azért mehet be a szent helynek mondott iskola oktatásra rendelt osztálytermébe, mert az igazat és csak az igazat akarja ott tanítani, átadni, szolgálni. S ha nem tudható, hogy mi az igaz ahogyan ez tárgyunk esetében nemegyszer előfordul –, akkor ezt a tényállást becsülettel közölnünk kell a tanulókkal, mert ez esetben az az igaz, hogy a szóban forgó kérdésre nem tudunk biztos feleletet adni.

3. Az istenprobléma a hitoktatás privilégiuma-e?

A filozófia témái: az ismeretelmélet, a lételmélet és az értékelmélet. Az első arról beszél, hogy a valóság megismerhető-e. A második arról, hogy ez a valóság milyen. A harmadik pedig arról, hogy ez a valóság érték is, és felszólít minket az értékszolgáltatásra: az igaz, a gyakorlati értelmű jó (a hasznos), a szép és az etikai értelmű jó (a szent) szolgálatára. Alkalmos módon már az iskoláskor előtt is szembesítendő a gyermek a filozófia eme alapvető kérdéseivel. Nyilvánvaló, hogy a tankönyvíró feladata megkeresni a korosztályok szerint különböző alkalmas módokat a kérdésekkel szembesülésre.

A teljesség igénye nélkül szeretnék rávilágítani e tárgy néhány kitüntetett kérdésére, melyekkel, úgy gondolom, a tanulóknak mindenképpen találkozniuk kell tárgyunk oktatása során. Az ismeretelméleti kérdéseket most nem érintve, egyenest a lételméletre irányítom a figyelmet. A lételmélet arra kérdez rá, hogy mi az, ami van, s melyek a legegységesebb állítások, amelyek állíthatók róla. E vizsgálódások során szükségképpen kerül elő a valóság okának a kérdése. A végső, az elegendő, a szükségképpen oknak a keresése. S ennek nyomán az egész istenprobléma. A kérdés nem tehető zárójelbe. Bizonyítja a történelem, hogy az ember képtelen a végső okról legalább időnként – ritkán vagy sűrűn – nem gondolkodni. A kultúra a kultuszból születik, s nem képes feledni eredetét. Az ember istengondolni-képes lény. Az ember szükségképpen gondol valamit a lét végső okáról. Ha nem így volna, nem volna filozófia és filozófiatörténet, nem volnának vallások, és nem volna vallástörténet.

E téma kapcsán most azt szeretném elmondani, hogy miért nem engedhető át nagylelkűen ez a téma a hitoktatás számára annak kizárólagos anyagaként. Nem engedhető át először azért, mert a tanulóknak csupán egy kisebb-nagyobb hányada részesül hitoktatásban, s minél felsőbb osztályba jár, annál kisebb hányada, pedig aligha kétséges, hogy a serdülés korában nem kevésbé jelentős az avatott vezetés e kérdésben, mint az élet első vagy korai éveiben. Másodszor azért, mert a hittan nem azonos a gondolkodás- és viselkedéstannal. A hittan hitre szólít fel, ez utóbbi pedig gondolkodásra. A kettő között nyilvánvaló a különbség. Nyilvánvaló

annak ellenére is, hogy az ember alapvető igénye, hogy annak és csak annak nyújtson hitelt, csak azt ölelje át hitével, amit igaznak tart. Értelmünket a hittanórára menvén sem hagyhatjuk otthon, az oktatási helyen kívül. Az iskola e gondolkodás- és viselkedéstannal nevezett tantárgya mégsem kaszál bele a különböző vallások oktató munkájába. A katolikus hittanórán pl. a hitoktatónak az a feladata, hogy igaznak igazolja azt, amit Isten létezéséről, mivoltáról a katolikus hagyomány korunkig egybe tudott hordani. Elgondolható, hogy a katolikus hittanórára járó tanuló igaznak fogja átélni azt, amit ott hall. Az iskolai oktatás pedig meg fogja mutatni a tanulóknak, hogy a lét végső okának kérdéséről, az istenproblémáról mit mond nemcsak a katolikus hagyomány, hanem a nem-katolikus is, a nem-keresztény is és a nem-vallásos is. Ennek az oktatásnak egyik célja, mint minden másfajta oktatásnak is, az ismeretátadás. A másik célja, hogy a tanuló lássa a történelmileg adott, az idő és tér szélességében megjelenő különbözőségeket, és e különbözőségek érveit is megismerje. A harmadik célja, hogy lássa: jó szándékú és gondolkodásra képes emberek és kultúrák formálták ki ezeket a válaszokat. A negyedik célja, hogy a tanulók lássák, mi a közös ezekben a válaszokban. A 40-es években tanulmányozva Rudas László *Materialista világnézet* című könyvét, meg kellett állapítanom, hogy az anyag (a matéria) végső állítmányaiként ugyanazokat az állításokat szedte össze, amiket a katolikus teológián az Istenről vehettem tudomásul.

4. Hitközömbösség és értéksemlegesség?

Hitközömbösséget akar-e szolgálni tantárgyunk? Másképpen: az igazság iránti közömbösséget? Ismét másképpen kérdezve: értéksemlegességet? Egyiket sem. Egy analógia segíthet. Az irodalmi oktatás úgy mutatja meg Vörösmarty, Petőfi, Arany költészetének szépségeit, hogy nem akarja eldönteni, hogy hármuk közül melyik közelíti meg leginkább a szépség feltételezett abszolút értékét. Bármelyik tanulóban kiformalódhatik az az érzés és meggyőződés, hogy a három közül valamelyiket többre, nagyobbra becsüli, mint a másik kettőt. Ugyanakkor örömmel gondol arra, hogy a magyar irodalomban ott van a másik kettő is, és azok is gazdagítják nemzeti kultúránkat. A filozófiai oktatás nagy segítséget nyújthat a vallásoktatásnak is. Tudatosíthatja, hogy vannak olyan léttartományok, amelyekben belül csak vélekedések lehetségesek, de egyértelmű igazolások nem lehetségesek. A kultúrtörténelem azt igazolja, hogy az ember képtelen leállítani magát ott, ahol eljut az igazolható ismeretek határáig. Az ember alighanem szükségképpen formál nemcsak igazolható, de nem igazolható tételeket is. A vallások születése, azok el nem halása, rendre újak keletkezése igen virulensnek mutatja ezt a nem igazolható tételeket is formálni akaró törekvésünket.

Virulensebbnek, mint az agnoszticizmust, amely lemond nem igazolható tételek megformálásáról. Bár nem biztos, hogy az agnosztikus lemond az ilyen tételek megformálásáról, hanem csupán nagyon mélyen átéli ezek igazolhatatlan voltát. Mondok egy megállapítást, amely egy olyan tényre utal, amelyet a történelem már sokszor valóságnak mutatott. Úgy hangzik a megállapítás: *Az ember a hitéért ölni is képes.* Vannak, akik úgy gondolják, hogy az emberi történelem összes tömeggyilkosságai – a háborúkra gondolok – vallásháborúk is voltak. A filozófiai oktatás egyik legfontosabb célkitűzésének tartom, hogy megmutassa a megállapításom által jelzett jelenség borzalmas és abszurd voltát, és hogy megpróbálja ezt a jelenséget kiiktatni a történelemből.

Lehetséges célkitűzés ez? Az, hogy megtanuljunk becsülni, értékelni a nekünk kedvestől, a számunkra megszokottól különbözőt is? Miközben írom e sorokat, az asztalomon fekszik egy 1991-ben New Yorkban kiadott hatalmas kötet: *WORLD SCRIPTURE*, a szent szövegek összehasonlító antológiája. A világ összes jelentős vallásainak szent szövegeiből hoz idézeteket az alábbi témákról, melyek a közel ezerlapos fólió-kötet tartalomjegyzékét adják:

- A végső valóság és az emberi lét célja
- A gonosz, a bűn, az ember bukása
- Megmentődés és Megmentő
- A vallásos élet
- Gondviselés, társadalom és az Isten Országá

5. Kölcsönös egymást megbecsülés

Nagyon fontosnak gondolom, hogy a különböző vallások elkötelezettjei ne féltsék magukat s híveiket a gondolkodás- és viselkedéstan iskolákban folyó oktatásától. Ahogyan a kultúra, a tudomány, a művészet, a sport, a természeti szépségeket megismerni vágyó turizmus mind-mind eszközei lehetnek az egymást megértésnek és a különböző népek egymáshoz közeledésének, messzemenően ezt a szerepet kellene betölteniük a különböző vallásoknak is. A magaménak becsülése, kedvelése miért jelentse mások kincseinek leszólását? Mégis, a történelem arról informál bennünket, hogy a különbözőség a vallások világában a gyűlölet és a megvetés magatartásait hozta előtérbe. A mohamedán a keresztény magyar számára a *pogány* török volt. A keresztény a mohamedán számára pedig a kutyahitű gyaur, ahogyan ezt jól tudjuk nemzeti történelmünkben. Ismerjük a felvilágosodás előtti irodalmunkat, amelyet mélyen meghatározott a protestánsok és katolikusok egymást gyalázó hangmegütése. *Aligha akad jó szándékú ember, aki nem akarná a vallási alapú gyűlöletet és egymást megvetést kikapcsolni az emberiség életéből.* Mindez semmiképpen sem vezet hitközömbösségre. Ahogyan más nemzetek kultúrájának megismerése és megszeretése sem eredményezi szeretetünk megfogyását anyanyelvünk, nemzeti irodalmunk vagy

zenénk iránt. Legalábbis nem szükségképpen. Az a természetes, hogy az ember a magát kitüntetően is becsüli, de emellett a másét is értékeli. Ez utóbbiból nem következik a magaménak elhanyagolása.

A vallás jellemformáló erejét közismertnek gondolom. Egy valláshoz, kultuszközösséghez tartozni, annak tanításait, szimbólumrendszerét az értelem, érzélem és akarat eszközeivel magunkhoz ölelni – ennek nem feltétele egy másik vallás lenézése, semmibe vevése. Ugyanúgy nem, ahogyan saját házastársunk, szüleink, gyermekeink iránt érzett szeretetünk nem növekedik mások házastársának, szüleinek, gyermekeinek nem-értékelésétől.

6. Uralkodás és szolgálat

Továbbmegyek. A lételméleti kérdések taglalása bemutatja a tanulóknak, hogy mekkora a szerepe az emberiség életében az ateizmusnak, az agnoszticizmusnak és a különböző vallásoknak. Megmutathatja továbbá, hogy az adott lételméleti válaszok különbözősége ellenére közösek lehetünk mindannyian az értékek szolgálatában.

Mindenekelőtt a szolgálattal kapcsolatban szeretnék valamit tisztázni. Tárgyunknak rá kell mutatnia az emberi élet alapvetően nagy ellentmondására, mélységes sebére. Video meliora, proboque, deteriora sequor – mondta Ovidius. *Látom a jót, próbálom is, mégis a hitványabbat csinálom.* Szent Pál ugyanerről tanúskodik. Erdösi Sylvester János patinás fordításában idézem: „Mert jót nem tiszek, mellyet akarok, hanem gonoszt tiszek, mellyet nem akarok” (Róm 7,19). Uralkodni akarunk, s nem szolgálni. Jóllehet tudjuk: a szolgálat az, ami épít, amitől épülünk magunk, s aminek erejében épülnek társaink, épül maga az élet. Istenről is kitaláljuk, hogy uralkodik. Isten szolgálatában kívánnánk magunk is uralkodni. Szolimán szultánról mondják, hogy ezzel indult Mohács alá: Ahogyan egy úr van az égben, úgy egy úrnak kell lennie a földön is. De a történelem akármelyik kiemelt alakja (nagy sikerű tömeggyilkosa) gondolhat ilyesmit magáról. Hitler is ráverette a Wehrmacht katonáinak szolgálati övére: Gott mit uns, azaz Isten velünk! Mi, magyarok is „Jézus, Jézus”-t kiáltva rohantunk a kontyos pogány törökre, azok is Allah nevét emlegetve rohantak éles kardjaikkal felénk. Weöres Sándor írja *Rongyszőnyeg* c. versében:

*Valaha én is úr akartam lenni;
ó bár jó szolga lehetnék!*

*De jaj, szolga csak egy van: az Isten,
s uraktól nyüzsg a végtelenség.*

Jézus nem uralkodásra tanította tanítványait, hanem lábmosásra, azaz szolgálatra. Az említett antológia megerősíti, hogy Jézus jól látta feladatunkat. Az értékelméleti oktatásnak nyilvánvalóvá kell tennie, hogy a családi s az azon kívüli társadalmi lét sikeres megoldása egy falu, egy város, egy ország, egy kontinens és a világfalu vonatkozásában azon fordul, hogy megértjük-e: *a szolgálatokban részesedés*

ellenében lehetséges a szolgáltatásokban részesülni. Aki csak a szolgáltatásokban akarna részesülni, az szét fogja törni a családot, a társadalmat, a nemzeti közösséget, s lehetetlenné teszi az életet Bolygónkon.

7. A kiváltságok hajhászása és egyidejű elutasítása

A filozófiai oktatásnak rá kell mutatnia az emberi törekvővilág másik képtelen ellentmondására is, amely az előzőből nő ki. Tiltakozunk, hogy mások kiváltságosak legyenek velünk szemben, s mi magunk kiváltságokra törekszünk másokkal szemben. Nyilvánvalóvá tenni e tényt nagyon könnyű. A Hegyeshalomnál végződő világot keletre akarjuk tolni Békéscsabáig. Elviselhetetlen számunkra a nyugati életszínvonal s a mi életszínvonalunk közti különbség. Ugyanakkor elviselhető számunkra, ha kétmilliárd embernek a GDP-je (nemzeti jövedelemátlaga) a miénk egytizedét sem éri el. Nekünk az emberiség 20%-ának a kiváltsága az elviselhetetlen, mások számára a 80% kiváltsága – s benne a miénk is – az elviselhetetlen. A gondolkodás- és viselkedéstan oktatásának meg kell mutatnia az osztályönzés és a nemzeti önzés képtelenségét, életromboló hatását. Azt is, hogy miképpen vezet el a kiváltság a kiváltságotlaktat az életet már továbbadni nem tudáshoz, a tömeges abortuszhoz, a nemzetpusztuláshoz. Azt is meg kell mutatnia, hogy miképpen vezet ez a kiváltságkergetés az atomhalál vagy az ökológiai katasztrófa irányában. Fel kell vetnie a kérdést, hogy lehet-e szükségképpen egyedül lehetséges egy olyan gazdasági rendszer, amely szükségképpen vezet az egyre kevesebbek mérhetetlen gazdagodásához, s az egyre többek mérhetetlen elszegényedéséhez?

Utaltom kell itt most arra, hogy ez az a témamegütés, amellyel a tanuló nem feltétlenül találkozik a közéletben, s nem feltétlenül találkozik a hitoktatásban. A közéletet a pártok irányítják. A pártok pedig meg akarják nyerni a választásokat, s ennek érdekében osztály-, ill. nemzeti kiváltságok birtokába juthatást ígérnek választóiknak. A választások megnyerése a megválasztott személyek számára mindenképpen biztosítani fogja a kiváltságos helyzetbe kerülést. (A képviselők fizetését a várható infláció %-ánál nagyobb, a közalkalmazottak fizetését a várható infláció %-ánál kisebb %-ban emelik.) Az egyházakat pedig lefoglalja a maguk intézményei fenn- és karbantartásának a gondja... nekik is kevés a pénzük, még Hegyeshalomtól nyugatra is, hát még keletre, meg még keletebbre és délre.

8. Ellenségszeretet és testvériség

A történelemórán nem tesz fel azt a kérdést, hogy ez az örültség szükségképpen-e. Tárgyunknak ezt a kérdést fel kell tenni, és meg is kell válaszolnia. A hittanórán felteszik-e? Nem tudom. Csak azt tudom, hogy van tábori püspökség. Csak azt tudom, hogy nekem sikerült a négy elemít, a nyolc gimnáziumot s a

hét év teológiát úgy elvégezni 1924 és 1943 között, hogy ez a kérdés nem került elő. Meg azt is tudom, hogy amikor e kérdés egzisztenciálisan meghatározó fontosságú kérdéssé lett számomra, az állampárt illetékesei közölték velem: megérthetem, hogy ezek után a magyar ifjúság nevelését nem bízhatják rám.

9. Bízom az emberiség jövőjében

Ez a bizalom számomra annyit is jelent, hogy reménykedem: a heti 30 órából kettőt arra fogunk szánni, hogy a magyar s az emberi jövő érdekében ilyen kérdésekről beszéljünk a ránk bízott ifjúsággal. Nem sokaság, hanem gondolkodó és gondolkodástól meghatározott viselkedésű nép tesz csuda dolgokat – költöm át szabadon Berzsenyi Dániel Kodály Zoltántól megénekelte versét:

Nem sokaság, hanem

*Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat
(Forr a világ).*

Mondom ezt abban a meggyőződésben, hogy azok a nemzetek maradnak meg, amelyek őrzik Isten álmait az emberről, s azok pusztulnak el, amelyek beleszoknak s belehalnak kiváltságaikba.

(Elhangzott Budapesten, a Fővárosi Pedagógiai Intézet konferenciáján, 1997.)

KOLLÁR GABRIELLA

LÁZÁR ERVIN ETIKÁJA

A SZEGÉNY DZSONI ÉS ÁRNIKA MESÉBEN

(2.)

6. Hinnünk kell a csodákban.

Aki nem hisz a csodákban, azzal nem is történik... Sokkal sótlanabb, unalmasabb életet él, nem cserélnék vele. Ugyanakkor a csodákban való hit nem sültgalamb-várást jelent. Aki bízik abban, hogy a lehetetlen is megvalósulhat, az először is megfogalmazza álmait, aztán minden tőle telhetőt megtesz érte s végül bízik benne, hogy teljesül amire vágyik. Tehát a tudatosítást cselekvés, majd elengedés követi.

Láthatjuk tehát, hogy milyen sokat tanulhatunk a mesékből. S mivel tulajdonképpen a gyereknevelés Rudolf Steiner szerint nem más, mint szüntelen önnevelés, de legalább is egy kölcsönös formálódás,